

ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ І ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

THE DIALECTIC RELATIONSHIP OF TACTICAL OBJECTIVES AND TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Шевчук В.М.,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
заслужений юрист України*

У статті досліджується поняття тактичних завдань, їх види та вплив на формування та реалізацію тактичних операцій. Обґрунтовується, що тактична операція спрямована на вирішення тактичного завдання, під яким слід розуміти ситуаційно зумовлену проблему, яка потребує свого вирішення у процесі розслідування та судового провадження, обумовлену предметом доказування, і передбачає застосування тактичних засобів, у тому числі й тактичних операцій. Виокремлення тактичних завдань пропонується здійснювати з врахуванням стадійності кримінального провадження: а) тактичні завдання досудового розслідування; б) тактичні завдання судового провадження; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування (тактичні завдання виявлення ознак злочину).

Ключові слова: тактична операція, тактичне завдання, поняття та класифікація тактичних завдань, тактичне завдання як один із чинників побудови тактичних операцій.

В статье исследуется понятие тактических задач, их виды и влияние на формирование и реализацию тактических операций. Обосновывается, что тактическая операция направлена на решение тактической задачи, под которой следует понимать ситуационно обусловленную проблему, требующую своего решения в процессе расследования и судебного производства, обусловленную предметом доказывания, и предусматривает применение тактических средств, в том числе и тактических операций. Выделение тактических задач предлагается осуществлять с учетом стадийности уголовного производства: тактические задачи досудебного расследования; тактические задачи судебного производства; тактические задачи, требующие решения до начала досудебного расследования (тактические задачи выявления признаков преступления).

Ключевые слова: тактическая операция, тактическая задача, понятие и классификация тактических задач, тактическая задача как один из факторов построения тактических операций.

The concept of tactical tasks, their types and effects on the formation and implementation of tactical operations are studied. It is argued that a tactical operation is directed at the accomplishment of a tactical task, which should be understood as a problem resulting from a particular situation and the subject of proof. Such problem needs solving in the process of investigation and judicial proceedings, which presupposes the application of tactical means, including tactical operations. Types of tactical tasks may be distinguished according to the stages of criminal procedure: a) tactical tasks of the preliminary investigation; b) tactical tasks of judicial proceedings, c) tactical tasks that need their accomplishing prior to preliminary investigation (tactical tasks of eliciting the properties of the crime).

Key words: tactical operation, tactical tasks, concept and classification of tactical tasks, tactical task as one of the factors in the formation of tactical operations.

Актуальність теми. У процесі розслідування злочинів і судового провадження постають завдання пізнавального, процесуального, кримінально-правового, організаційного, тактико-психологічного, матеріально-технічного характеру. Ці завдання мають різний ступінь спільності, різний характер, мету та засоби їх вирішення, серед яких важливе місце займають тактичні операції. Це виправдано, оскільки саме з'ясування та дослідження сутності, змісту завдань кримінального провадження набуває особливого теоретичного та практичного значення в розумінні тактичних операцій, виступаючи тією основою, яка дозволяє успішно їх формувати і визначати оптимальність застосування. Крім того, у системі чинників – детермінантів побудови тактичних операцій тактичні завдання найбільше наближені до об'єкта впливу і безпосередньо визначають його мету, спрямованість, зміст і структуру.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій внесли відомі вчені-криміналісти: Ю.П. Алєнін, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, О.Ю. Головін, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, І.М. Комаров, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмичов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, С.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, В.І. Шиканов, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та ін. Водночас у теорії криміналістики і практиці розслідування злочинів проблеми дослідження взаємозв'язку тактичних завдань та тактичних операцій, визначення поняття тактичних завдань, їх видів та значення для побудови і реалізації тактичних операцій залишаються дискусійними і в окремих випадках потребують додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження діалектики взаємозв'язку тактичних завдань та тактичних операцій, розроблення поняття тактичних завдань, їх видів та впливу на формування та реалізацію тактичних операцій, аналіз наукових підходів вчених-криміналістів на цю проблематику, визначення ролі та значення тактичних завдань при побудові та застосуванні типових тактичних завдань у кримінальному провадженні.

Вигляд основного матеріалу. Досліджуючи тактичні завдання та їх вплив на формування тактичних операцій, на наш погляд, важливо визначити поняття «тактичне завдання». В етимологічному значенні «завдання» визначається як: 1) питання, що розв'язується обчисленнями за певною умовою; 2) проблема, що підлягає аналізу та розв'язанню; 3) одна чи більше послідовних команд; 4) доручення, завдання [4, с. 338]. Зокрема, енциклопедична література використовує поняття «завдання» для визначення: 1) поставленої мети, якої необхідно досягнути; 2) доручення, завдання; 3) питання, яке потребує вирішення на основі певних знань і роздумів; 4) одного з методів навчання і перевірки знань та практичних навичок учнів [3, с. 227]. У філософському розумінні завдання – це суб'єктивний образ предмета діяльності людини [25, с. 506]. У той же час у логіці під завданням розуміється вимога (припис) за одними характеристиками об'єкта, що розглядається, знайти його інші характеристики.

У теорії криміналістики поняття «завдання» досить широко застосовується у наукових дослідженнях та практичній діяльності, оскільки об'єктом дослідження криміналістики є достатньо специфічна галузь людської діяльності – розслідування злочинів. Разом з тим слід зазначити, що власне поняття «завдання» найчастіше застосовується у словосполученні «слідче завдання» чи «криміналістичне завдання». У багатьох випадках воно визначається як питання, що виникло у процесі розслідування, яке потрібно вирішувати або слідчому особисто, або з допомогою експерта, інших служб чи осіб. Так, І.М. Лузгін завдання розслідування розглядає як певні орієнтири у пізнавальній діяльності слідчого, що впливають на вибір методики розслідування в цілому і тактичної лінії слідчого на певному етапі [17, с. 115]. Завдання як категорія використовується у криміналістиці як складовий

елемент планування розслідування поряд з аналізом вихідної інформації, висуненням версій і т. ін. [1, с. 383].

Проблеми, пов'язані з визначенням сутності завдань розслідування, різновидом яких є тактичні завдання, досить тривалий час обговорюються у криміналістичній науці. Разом з тим окремі аспекти цієї проблеми, зокрема, щодо поняття тактичного завдання розслідування, визначення його сутності та ознак, практичного застосування у криміналістичних методах дослідженні недостатньо та потребують подальшої розробки. Аналіз спеціальної літератури показує, що питання, які відносяться до тактичних завдань розслідування, не були предметом спеціального дослідження.

У криміналістичній літературі категорія «тактичне завдання» використовується: 1) у межах окремих слідчих дій; 2) у межах всього акту розслідування (як проміжні завдання) [12, с. 116]. Науковцями пропонувалися різні визначення поняття «тактичне завдання». Так, Н.Л. Гранат визначає тактичне завдання як прийняту слідчим об'єктивну ситуацію, яка включає мету і умови, у яких він у силу свого службового становища зобов'язаний діяти для досягнення мети [7, с. 6]. С.Ф. Здоровко тактичним завданням називає певну проблему, яка потребує свого розв'язання в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних засобів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів [12, с. 118, 121]. Р.Л. Степанюк під тактичним завданням розуміє зумовлену правовими, часовими або ситуаційними чинниками конкретну проміжну мету розслідування, яку необхідно досягти шляхом застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів [22, с. 162].

Безумовно, обставини, що підлягають з'ясуванню, визначають напрями розслідування і формулювання його завдань, у тому числі й тактичних. Це природно, оскільки ці обставини визначені законодавцем як обов'язкові для доказування (ст. 91 КПК України), вони створюють систему правових цілей, формують єдині настанови в розслідуванні. Але щодо тактичних завдань, то вони напрями зумовлені передусім слідчими ситуаціями, версіями і тим самим мають опосередковану залежність від розглядуваних обставин.

Проведений аналіз літературних джерел показує, що при визначенні ознак тактичних завдань розслідування, викладені теж різні судження. Зокрема, А.В. Дулов як ознаку тактичного завдання розслідування виділяє його високий рівень спільності та зазначає, що тактична операція є засобом вирішення тактичного завдання такого загального класу, де окрема слідча дія вирішити завдання не може [9, с. 14]. На думку В.І. Шиканова, важливим структурним елементом кожного тактичного завдання є мета, якої слідчий намагається досягнути в конкретній слідчій ситуації, а також наявність можливості слідчого, включаючи можливості співробітництва з оперативним апаратом органу дзнання [32, с. 18; 31, с. 22]. В.А. Журавель серед ознак зазначає природу походження цього різновиду завдань (ситуаційна зумовленість, локальність масштабу, варіантність виникнення тощо) та засоби їх вирішення [11, с. 13–20]. В.Ю. Шепітько справедливо наголошує на тому, що через проміжні (тактичні) завдання виконуються робочі функції тактичних операцій [26, с. 223–228]. Інші вчені, не аналізуючи детально сутність та зміст тактичних завдань, називають їх проміжними, зазначаючи, що вони призначені для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину [21, с. 96–105].

На нашу думку, представлені підходи, пропозиції, висновки та судження лише частково відображають сутність такої складної криміналістичної категорії, як «тактичне завдання», і не дозволяють повною мірою встановити найбільш значущі її ознаки. Тим більше, що окремі з цих підходів є дискусійними, потребують додаткової аргументації і не дають змоги диференціювати загальні (стратегічні) і тактичні завдання розслідування. Ось чому доцільно погодитися з тими науковцями, які наголошують, що «слід шукати такі ознаки, які б дозволяли більш чітко відрізнити це поняття від суміжних і виражали б його сутність» [10, с. 214–216].

Як видається, до ознак, які, з одного боку зумовлюють визначення поняття і сутності тактичного завдання, а, з другого – виступають критеріями розмежування між завданнями загальними (стратегічними) і тактичними, можна віднести такі: 1) природа походження; 2) зміст; 3) обсяг вирішуваних питань; 4) засоби реалізації (вирішення).

Беручи до уваги наведені ознаки, можна стверджувати, що тактичним завданням притаманні ситуаційна зумовленість, варіантність виникнення, вибірковість вирішення. Тактичні завдання, у розумінні більшості науковців, що займалися дослідженням цієї проблематики, є завданнями проміжними, тобто виникають між основними, розташовані між ними і доповнюють, уточнюють останні. З цього приводу В.О. Коновалова слушно зауважує, що процес розслідування передбачає виокремлення як головних, загальних завдань розслідування, так і окремих, що мають за мету вирішення епізодичних завдань [13, с. 18]. Проміжний характер тактичних завдань обумовлює локальність вирішуваних питань. Йдеться про обмежений, усучений обсяг вирішуваних питань порівняно із головними (загальними) завданнями розслідування. Це природно, і в цьому проявляється співвідношення загального і окремого. Разом з тим самі тактичні завдання за обсягом вирішуваних питань і засобами їх вирішення можна поділяти на прості і складні (ускладнені). Перші виникають при проведенні окремих слідчих дій і для їх вирішення, як правило, достатньо застосування одного чи кількох тактичних прийомів у рамках провадження однієї слідчої дії. Другі, ускладнені, виникають із завдань розслідування, зумовлені слідчою ситуацією, є результатом її оцінки і передбачають застосування комплексних засобів вирішення (тактичні комбінації чи операції).

Отже, одним із засобів вирішення тактичних завдань є тактичні операції. Саме вони тісно пов'язані з тактичними завданнями, які, з одного боку, детермінуються слідчими ситуаціями, а з другого – самі визначають перелік і послідовність слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на їх вирішення, що входять до змісту тактичної операції. При цьому взаємозв'язок тактичних завдань розслідування і тактичних операцій проявляється у такому: 1) тактична операція розробляється стосовно проміжного (тактичного) завдання розслідування; 2) тактична операція реалізується для вирішення проміжного завдання; 3) тактична операція буде ефективною тільки за наявності інформаційних даних, у відповідній слідчій ситуації [29, с. 175–184; 27, с. 355–361; 30, с. 194–199].

Водночас поширення тактичних операцій у слідчій практиці не означає, що питаннями організації та проведення тактичних операцій вичерпується зміст процесу розслідування. Багато завдань розкриття та розслідування злочинів вирішуються не тільки через тактичні операції, але й в ході проведення одиничних слідчих дій, оперативно-розшукових або організаційних заходів. Як зазначалося у криміналістичній літературі, не будь-яке типове завдання породжує типову тактичну операцію, тому що завдання може бути вирішено і за рахунок проведення однієї слідчої дії [28, с. 185–192]. Крім того, тактичні операції забезпечують вирішення не всіх, а лише окремих, тактичних завдань розслідування, які мають проміжний характер і вирішення яких пов'язане із застосуванням комплексних тактичних засобів.

Таким чином, тактичне завдання – це ситуаційно зумовлена проміжна мета кримінального провадження, досягнення якої пов'язане із застосуванням тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактики слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та ін.).

Розмаїття поглядів науковців спостерігається й до проблем класифікації тактичних операцій. Так, О.В. Лагутін розглядає тактичні завдання пошукового характеру (розшук злочинця, що переховується, виявлення викраденого майна), а також тактичні завдання, спрямовані на встановлення певних фактів [16, с. 16–19]. А.В. Дулов називає тактичні завдання загального характеру (завдання, які виникають при

розслідуванні будь-яких злочинів) і завдання, які виникають при розслідуванні злочинів певних видів (розкрадань, вбивств, дорожньо-транспортних подій та ін.) [8, с. 282–286]. Р.С. Белкін виокремлював завдання організаційного характеру (створення умов, які забезпечують результативність слідчих дій); завдання, направлені на встановлення конкретних фактів [2, с. 130]. Деякі вчені-криміналісти залежно від ступеня складності тактичних завдань розрізняють два їх види: прості і складні [19, с. 170; 20, с. 78].

У свою чергу, О.Ю. Головін пропонує класифікувати тактичні завдання на дослідницькі та оперативно-управлінські; прості й складні; проміжні та основні (кінцеві); ті, що сформульовані слідчим, які виникають при сприйнятті спеціалістів, розроблені колективно членами слідчо-оперативної групи; першочергові та наступні [6, с. 256–260]. А.Ф. Волобуєв залежно від змісту тактичного завдання виділяє пізнавальні, організаційні, психологічні і виховні [5, с. 18]. Щодо останньої пропозиції, то вона видається доволі дискусійною, оскільки виокремлені завдання не розкривають тієї спеціальної спрямованості, яка б зумовлювала потребу у застосуванні якихось спеціальних тактичних засобів, зокрема, тактичних операцій, для їхнього вирішення.

У криміналістичній літературі мали місце спроби щодо виокремлення тактичних завдань розслідування. Зокрема, В.О. Образцов до них відносить такі: виявлення злочинця; встановлення якоїсь обставини, включеної до кримінально-процесуального предмета доказування, і допоміжних фактів; викриття винного, виявлення викраденого, використання злочинцем транспортних засобів; розшук обвинуваченого, який переховується від слідчого [18, с. 55].

Як свідчить аналіз наведених пропозицій, збирання доказової інформації, встановлення та розшук злочинця, забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинцем, та інші завдання віднесені науковцями до розряду головних (стратегічних) завдань розслідування. І це природно, оскільки вони випливають із диспозиції відповідної статті КК України, обставин, що підлягають доказуванню, які визначені законодавцем як обов'язкові для доведення й інтегрують властивості правової сутності конкретного злочину та дозволяють виокремити подію кримінально-правового характеру. У зв'язку із цим В.С. Корноухов справедливо акцентує увагу на тому, що збирання доказів пронизує весь процес розслідування, як і їх дослідження й оцінка, а тому навряд чи може бути тактичною операцією [14, с. 126]. З огляду на висловлене, віднесення такого роду завдань до розряду тактичних викликає заперечення, а пропозиції деяких науковців розробляти та застосовувати такі тактичні операції, як «Збирання доказової інформації», «Збирання первинної інформації» [15, с. 266–269] та подібних їм, здається дискусійними.

На наш погляд, заслуговує на увагу дослідження тактичних завдань з врахуванням стадійності кримінального провадження. Зокрема, за цією підставою можна виокремити: а) *тактичні завдання досудового розслідування*: 1) встановлення характеру події кримінального правопорушення; 2) встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення; 3) встановлення способу вчинення та приховування кримінального правопорушення; 4) встановлення предмету злочинного посягання; 5) встановлення мотивів вчинення злочину; 6) встановлення особи злочинця; 7) встановлення особи потерпілого (жертви); 8) встановлення провокуючої поведінки жертви; 9) перевірка зв'язків потерпілого; 10) встановлення співучасників злочину; 11) затримання злочинця на місці злочину; 12) розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; 13) перевірка алібі підозрюваного; 14) встановлення свідків; 15) перевірка обмови (самообмови); 16) нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб; 17) вивчення особи підозрюваного; 18) забезпечення захисту доказів; 19) забезпечення захисту потерпілого і свідків; 20) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів щодо їх усунення;

б) тактичні завдання судового провадження, зокрема: 1) забезпечення перевірки показань обвинуваченого; 2) забезпечення перевірки показань свідка; 3) забезпечення перевірки показань потерпілого; 4) забезпечення захисту доказів; 5) забезпечення захисту свідків; 6) забезпечення захисту потерпілих; 7) забезпечення огляду документів в судді та ін.; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування, наприклад, тактичні завдання виявлення ознак злочину.

Висновки. Таким чином, віднесення того чи іншого завдання до розряду тактичного має відбуватися виважено, з урахуванням ознак, які притаманні цій категорії завдань і розкривають їх сутність, виходячи передусім з того, що тактичні завдання є проміжними, тобто перебувають між основними і доповнюють, уточнюють останні. Так, до такого загального завдання розслідування, як встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і доведення її вини, проміжними завданнями, що виникають на підставі певних слідчих ситуацій, можна віднести такі: 1) відшукування особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства;

2) затримання особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; 3) викриття особи щодо її причетності до вчиненого злочину; 4) перевірка алібі підозрюваного; 5) перевірка версії щодо інсценування; 6) здолання протидії розслідуванню з боку заінтересованої особи тощо. До зазначених тактичних завдань можуть бути розроблені відповідні тактичні операції.

Виходячи з викладеного, дослідження діалектики взаємодії тактичних завдань та тактичних операцій дозволяє стверджувати, що при єдності, взаємозв'язку цих категорій керівну роль відіграють завдання, оскільки саме вони визначають характер засобів, які необхідно застосувати для успішного їх розв'язання. У зв'язку з цим чітко визначення змісту та сутності тактичного завдання однозначне з'ясування його ознак і критеріїв розмежування з суміжними категоріями має важливе значення під час прийняття рішення і його виконання суб'єктами реалізації тактичної операції. Зазначені проблеми вимагають фундаментальних напрацювань і комплексних розробок у криміналістичних наукових дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3-х т. Т. 2: Частные криминалистические теории / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – С. 383.
- Белкин Р.С. Курс советской криминалистики : в 3-х т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. – М. : Акад. МВД СССР, 1979. – С. 130.
- Большая советская энциклопедия ; 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1972. – С. 227.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – С. 338.
- Волобуев А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... д. ю. н. : спец. 12.00.09 / А.Ф. Волобуев. – Х., 2002. – С. 18.
- Головин А.Ю. Криминалистическая систематика / А.Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 256–260.
- Гранат Н.Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дис. ... к. ю. н. / Н.Л. Гранат. – М., 1973. – С. 6.
- Дулов А.В. Проблемы развития криминалистической тактики / А.В. Дулов // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листопада 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 282–286.
- Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений / А.В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – С. 14.
- Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції / В.А. Журавель. – Х. : Апостіль, 2012. – С. 215–216.
- Журавель В.А. Обстояния, что подлагают з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики / В.А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць ; ред. кол.: [М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін.]. – Х. : Право, 2010. – Вып. 10. – С. 13–20.
- Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С.Ф. Здоровко ; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Гриф, 2004. – С. 116–121.
- Коновалова В. Е. Тенденции развития теории криминалистической тактики / В.Е. Коновалова // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования : материалы расширен. заседания учен. совета Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М. : ВИИПРМПП, 1978. – С. 18.
- Корноухов В.Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы : [монография] / В.Е. Корноухов. – М. : Норма, 2008. – С. 126.
- Кофанов А.В. Криміналістика: питання і відповіді : [навч. посіб.] / [А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Я.В. Кузьмічов та ін.]. – К. : Центр учбової літ., 2011. – С. 266–269.
- Лагутин А.В. Тактические операции при расследовании преступлений / А.В. Лагутин // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев : Вища школа, 1980. – Вып. 20. – С. 16–19.
- Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 115.
- Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М. : Юристъ, 1997. – С. 55.
- Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М. : МООП СССР, 1967. – С. 170.
- Салтвевский М. В. Криміналістика : [підручник] : у 2-х ч. Ч. 2 / М.В. Салтвевський. – Х. : Консум, 2001. – С. 78.
- Сорокотягин И.Н. Использование специальных познаний в криминалистическом комплексе «установление неопознанного трупа или его частей» / И.Н. Сорокотягин // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. – С. 96–105.
- Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : [монографія] / Р.Л. Степанюк ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. – Х. : НікаНова, 2012. – С. 162.
- Тищенко В.В. Корыстно-насилственные преступления: криминалистический анализ : [монография] / В.В. Тищенко. – Одеса : Юрид. лит., 2002. – С. 203–204.
- Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : [монографія] / В.В. Тищенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 139–140.
- Философский энциклопедический словарь / Под ред. А. М. Прохорова. – М. : Инфра-М, 1998. – С. 506.
- Шепітько В.Ю. Типовые тактические операции в системе информационного обеспечения следственной деятельности / В.Ю. Шепітько // Информационное обеспечение правоохранительной деятельности: проблемы, тенденции, перспективы : сб. науч. ст. – Калининград : Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2007. – С. 223–228.
- Шепітько В.Ю. Використання тактичних операцій у слідчій діяльності: теоретико-прикладні проблеми / В.Ю. Шепітько // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. ; відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вып. 100. – С. 355–361.
- Шепітько В.Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2009. – Вып. 18. – С. 185–192.
- Шепітько В.Ю. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності / В.Ю. Шепітько // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – Вып. 1(48). – С. 175–184.
- Шепітько В.Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В.Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вып. 14. – С. 194–199.
- Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа» : [учеб. пособие.] / В.И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1975. – С. 22.
- Шиканов В.И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В.И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – С. 18.